

ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОГО СИНТАКСИСУ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті досліджується синтаксис поетичних творів Ліни Костенко, стилістичні функції простих і складних речень.

Ключові слова: *синтаксис, речення, функція, стиль.*

Syntax of poetic compositions of Lina Kostenko, stylistic functions of simple and compound sentences are researched in this article.

Key words: *syntax, a sentence, a function and style.*

Вивчення зовнішньосинтаксичних та внутрішньосинтаксичних особливостей речень у творах сучасних поетів та письменників є дуже важливим, оскільки є аргументованим свідченням розвитку синтаксичної структури речення в українській мові.

Актуальним є розгляд особливостей синтаксичної побудови речень у поезіях відомої поетеси Ліни Костенко. Її поезію знають і люблять мільйони людей в Україні, її твори включені до шкільної програми, але у мовному аспекті доробок поетеси мало досліджений, особливо у синтаксичному плані.

Отже, **метою** нашого дослідження є докладно розглянути синтаксичну будову речень поетичних творів Ліни Костенко, їх інтонаційну оформленість та стилістичні функції.

Завдання дослідження полягають у тому, щоб на основі творів визначити роль речень тої чи іншої структури у її поезіях, історичних романах у віршах “Маруся Чурай”, “Берестечко”, виявити, з якою метою авторка вживає той чи інший тип речень, розкрити тим самим особливості індивідуального стилю Ліни Костенко.

Синтаксична будова української мови була предметом вивчення багатьох учених, зокрема І.Р.Вихованця, К.Г.Городенської, А.П.Грищенка, В.Д.Горяного, С.І.Дорошенка, П.С.Дудика, Н.Л.Іваницької, М.У.Каранської, Б.М.Кулика, Є.В.Кротевича, Н.А.Москаленка, І.І.Слинька та інші. Основна увага мовознавців зосереджувалась на будові простих і складних речень, їх інтонаційному оформленні. Практично залишилась мало дослідженою стилістична функція речень, розвиток структури речення поетами, прозаїками, які використовуючи той чи той тип речення з конкретною метою, удосконалювали структуру речення.

Читаючи твори Ліни Костенко, знаходимо тут і радощі й інтимні переживання поетеси, і гнів, і відчуття тісного, нерозривного зв'язку з людьми, для яких вона творить свято поезії, описи відомих історичних подій, оспівування народних героїв, страшні воєнні та післявоєнні події. Для того, щоб якомога точніше, яскравіше й емоційніше все це відтворити авторка використовує різні прийоми: застосування активної і пасивної лексики, афоризмів, прислів'їв, різноманітних тропів. На особливу увагу заслуговує синтаксис її творів.

У поезіях Ліни Костенко в основному використано речення стверджувальні за метою висловлювання:

*“Життя іде і все без коректур,
і час летить, не стишує галопу”.*

(“Життя іде і все без коректур...” [3; 393]).

Але часто можемо зустріти і заперечні речення, причому різного характеру:

“Я не покличу щастя не моє.”

(“Не знаю, чи побачу Вас, чи ні...” [3; 281]).

У вживанні таких речень відчувається уміння ставити межу, шляхетний самоконтроль поетеси. Для підсилення заперечення вона використовує речення з часткою **ні**:

*“В цій на шматки розтерзаній Італії
я вже не міг ні жити, ні творить!”
 (“Сніг у Флоренції” [3; 465]).*

Такі речення точно відтворюють відчай і безвихідь героя, його емоційний стан. У творах Ліни Костенко речення переважно розповідні, але для підкреслення думки, логічного наголошення її використовуються і питально-риторичні речення:

*“Як невимовне віршами не скажеш,
Чи не німою зробиться душа?”
 (“Мій перший вірш написаний в окопі...” [3; 31])*

і речення – розгорнуті риторичні питання:

*“... чи має серця внутрішню гризоту
і чи перед тим, як вирок наш почути,
зронити хоче хоч сльозу покути?”
 (“Маруся Чурай” [4; 69]).*

Мають місце у творах поетеси і власне питальні речення, особливо в діалогах:

*“І осінило раптом Горбаня:
– А може, то було якесь дання?”
 (“Маруся Чурай” [4; 85]).*

Для більш повної передачі почуттів і переживань героїв, їх емоційного стану авторка нерідко вживає питально-спонукальні речення:

*“І чим же, чим ви будете карати
моє смутне зацьковане дитя?”
 (“Маруся Чурай” [4; 49]).*

З цією ж метою авторкою вживаються і спонукальні речення різного характеру, в яких:

звучить прохання:

*“І кричала мати:
– Хоч личко його покажіть!”
 (“Пастораль ХХ сторіччя” [3; 32]);*

проголошується заклик до дії:

*“Згадайте в поспіху вагона,
в невідворотності зникань,
як рафаелівська Мадонна у вічі дивиться вікам!”
 (“Вже почалось, мабуть, майбутнє...” [3; 66]);*

висловлюється бажання:

*“– Хай Бог почує сльози удовині! –
Бобренчиха зайшлася від ридань”.
 (“Маруся Чурай” [4; 69]).*

Поезія Ліни Костенко насичена окличними реченнями, що відрізняються особливою емоційністю, за допомогою яких вона передає різні почуття, враження, емоції. Вживаються ці речення частіше на початку, або в кінці вірша. Якщо окличне речення є початковим, у ньому дається високий емоційний заряд, загальний напружений тон, який тримається під час усього читання твору, наприклад, як у творі “Пастораль ХХ сторіччя”:

“Як їх зносили з поля!”

Якщо ці речення у кінці вірша, то вони несуть в собі певний висновок з того, про що йшлося в творі, певну емоційну завантаженість:

*“Ти не дивись, що дівчинка сумна ця.
Як пощастило дівчинці в сімнадцять!”
 (“Світлий сонет” [3; 394]).*

У творах Ліни Костенко вживаються речення різноманітні за структурою: прості і складні, двоскладні й односкладні, поширені і непоширені, повні і неповні, ускладнені й неускладнені. Будова речень відіграє велику роль у передачі думок, вираженні почуттів, зображенні подій, пейзажів, ситуацій.

Непоширені двоскладні речення служать для передачі схвильованості, тривоги:

*“...Вона ішла. А хмари, як подерті.
Мовчали всі. Не зголосився жодний.
Суддя здригнувся. Одсахнувся натовп.”*
(“Маруся Чурай” [4; 65]).

Двоскладні поширені речення створюють детальніший опис, передають чіткіше враження:

*“Нема письмен – є дивне свято казки.
Лук золотий натягує стрілець.
Летить грифон. І золоті підпаски
Під вечір доять золотих овець.”*
(“Скіфська одіссея” [3; 417]).
*“Тут обелісків ціла рота.
Стрижі над кручею стрижуть.
Високі цвинтарні ворота
Високу тишу стережуть”.*
(“Тут обелісків ціла рота...” [3; 393]).

Ліна Костенко особливу увагу приділяє односкладним реченням. Найчастіше вони розташовуються в одному рядку, поряд одне з одним, що надає змісту експресивності, напруженості. Читаючи такі рядки, ми змушені робити паузи між цими реченнями, таким чином чіткіше і реальніше сприймаються авторські відступи, розповідь, описи.

Поетеса вживає різні типи односкладних речень: дієслівні та номінативні, причому як поширені так і непоширені. Серед дієслівних перевагу надає означено-особовим реченням:

1. *“...Спинилася. болять у неї нозі.
Було здоров’я, де тепер воно?”*
(“Старесенька, іде по тій дорозі...” [3; 185]).
2. *“Забубаю свій голос. І вчуся тихо конати.
Крижаніє ріка. Вже немає ні хвили, ні хмар...”*
(“Я пішла, як дно” [3; 75]);
3. *“Такі іще малі.
Нікому ще не брешем.
Ні матері, ні Богу,
Ані самим собі”*
(“Берестечко” [5; 115]);

і неозначено-особовим:

*“Ще не старий. І славу мав, і силу.
(Про нього думу іскладуть.
Мине сім літ – і голову цю сиву
Виговському на списі подадуть).*
(“Маруся Чурай” [4; 78]).

Узагальнено-особові речення трапляються рідше:

*“Людині бійся душу ошукать,
бо в цьому схибиш – то уже навіки”.*
(“Життя іде і все без коректур...” [3; 393]).

У ряді творів (“Маруся Чурай”, “Берестечко”) вживано безособові речення:

1. *“Весна прийшла. Скасовано угоду”.*
(“Маруся Чурай” [4; 58]).

2. *Як гарно в хаті, як просторо в сінях!*

Як оживають ниви і сади!

(“Маруся Чурай” [4; 154]);

та інфінітивні:

*“Бо як вони свій епос не створили,
чи нам його не трапилось гортать, –
то що ж лишилось? Піднімати брили.*

Історію по золоту читають”.

(“Скіфська одіссея” [3; 417]).

Вони передають здебільшого переживання, настрої героїні роману “Маруся Чурай”, створюють колорит розмовності, невимушеності.

Дуже часто поетеса вживає номінативні речення, поширені та непоширені:

“Троє їх пастушків. Павло, Сашко і Степан.”

(“Пастораль ХХ сторіччя” [3; 32]).

Своєрідність синтаксичної будови цих речень зумовлює їх активне використання у красному письменстві для того, щоб зупинитися на окремих деталях, звернути увагу на довкілля, уповільнити оповідь:

“Півсотні війська! Війська...

Боже правий!

То є ще військо? Господи, нап’юсь.

(“Берестечко”, [5; 112]).

Підсилюють стилістичний ефект творів непоодинокі вокативні речення:

“Де ж ти, дівчинонько, красна чічко?

Де ж ти, жоно, чистий олтар?”

(“Берестечко” [5; 57]).

У ряді випадків поетеса вдається до **генітивних** речень, які підкреслюють розпач, безвихідь героїні роману “Марусі Чурай”:

“Анікого, нікого нема на землі,

ні єдиної гілочки нашого роду!”

(“Маруся Чурай” [4; 97]).

Взагалі твори Ліни Костенко насичені непоширеними номінативними реченнями, які надають описам й оповіді авторки своєрідного звучання, дозволяють емоційно наголошувати, рельєфно виділяти деталі, відтіняти кожну грань баченого чи уявного. Цими короткими реченнями, які, як правило, вживаються в одній строфі поряд з непоширеними односкладними або двоскладними реченнями, поетесі вдається представити читачеві якнайповніше і найвиразніше описувані події, певні ситуації, переживання ліричного героя, збудити в уяві читача певні картини зображуваного, образи:

1. *“Біда цей шлях напровесні. Калюжі.*

Хмуриць льодок. Пронизливі вітри.”

(“Дума про братів неазовських” [3; 520])

2. *Це мій кінець. Душа у потолоччі.*

Вже хоч співай Давидові псалми.

Болючі дні, безсонні мої ночі.

Усе ж було за нас! Але програли ми.

(“Берестечко” [5; 47]).

У своїх творах поетеса в основному користується повними реченнями, але інколи можна зустріти і неповні речення найчастіше контекстуального характеру, а також еліптичні речення:

1. *“Ну, то йому старі батьки простили.*

А старшого прогнали й прокляли.”

(“Дума про братів неазовських” [3; 532]).

2. *“Вони ж у панцирах, ми – в свитах.*

Вони – з гармат, а ми у кого що”.
(“Дума про братів неазовських” [3; 515]).

3. “– Погиб? Козак? То що у вас в Полтаві?
Облога? Зрада? Засідка? Бої? ...”
(“Маруся Чурай” [4; 74]).

Активно авторка вживає прості ускладнені речення, особливо з однорідними членами, при чому як головними так і другорядними:

1. “Любіть травинку і тваринку,
і сонце завтрашнього дня,
вечірню в попелі жаринку,
шляхетну інохідь коня”
(“Вже почалось, мабуть, майбутнє...” [3; 66]).

2. “Не допусти, щоб світ зійшовся клином,
і не присти, для чого я живу...”
(“Моя любове!...” [3; 315]).

3. “Мете, летить, як в полі кураїна”
(“Берестечко” [5; 36]).

4. “І пропливають вишки й терикони,
ковші і крани, труби і лебідки.”
(“Дума про братів неазовських” [3; 525]).

Однорідні члени речення точніше, яскравіше, докладніше передають думки авторки, надають віршам емоційної наснаженості.

Як експресивний засіб Ліна Костенко використовує речення з відокремленими членами, що носять увиразнювальний характер. У разі відокремлених членів речення найчастіше вживаються обставини, виражені дієприслівниками чи дієприслівниковими зворотами:

“Поки геній стоїть, витираючи сльози,
метушлива бездарність отари свої пасе.”
(“Умирають майстри, залишаючи спогад, як рану...” [3; 582]);

а також відокремлені прикладки, які допомагають виявити позитивне чи негативне ставлення мовця до висловлюваного:

1. “Тоді устала мати, Чураїха, і сказала так:
– Пане пушкарю, полковнику полтавський, а добродію наш!”
(“Маруся Чурай” [4; 64]).

2. “Росонько моєї спраги,
латочко щастя на моєму терновому полі,
ти прости мені, ясочко,
що я такий безпорадний?”
(“Берестечко” [5; 145]).

3. “Отой слимак, оте нікчемне м’яло!
– його хватило, а мене мало?!”
(“Берестечко” [5; 65]).

Поетеса часто вживає вставні слова і словосполучення, але з різною метою: щоб виразити модальну оцінку (впевненість, невпевненість, передбачає можливість, сумнів тощо):

“Хтось, може, має яку звістку,
які не сказані слова...”
(“Тут обелісків ціла рота...” [3; 393]);

для активізації уваги співрозмовників, читачів:

“У нього ж губи, глянь, посіверіли.”
(“Дума про братів неазовських” [3; 522]);

для вказівки на джерело повідомлення:

“Цавет танем!” – як кажуть, прощаючись вірмени.”

(“Цавет танем!” [3; 23-25]).

Часто зустрічається речення із вставленими конструкціями:

“Ще не старий. І славу мав і силу.

(Про нього думу іскладуть.

Мине сім літ – і голову цю сиву

Виговському на списі подадуть).

(“Маруся Чурай” [4; 115]).

Вірші Ліни Костенко пересипані звертаннями, які також передають почуття, емоційний стан ліричного героя. Авторка у своїх віршах звертається і до любові:

“Моя любове! Я перед тобою.”

(“Моя любове!...” [3; 315]),

і до природи:

“Прости, мені, земле, простіть мені, трави...”

(“Маруся Чурай” [4; 77]),

і до зозулі:

“– Скажи, зозуле, скільки мені жити?...”

(Маруся Чурай” [4; 45])

і до інших істот і неістот.

Щоб якнайповніше описати події минулого, переживання героїв, їх становище, емоційний стан, а також виразити своє ставлення до зображуваного, поетеса вживає складні речення різних типів: складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові, а також складні синтаксичні конструкції, у склад яких входять пряма і непряма мова, діалоги, цитати. Серед складносурядних найчастіше використовуються речення із зіставно-протиставними сполучниками:

*“Лиш виведеш те слово із тої в’язі літер,
а слово ж без коріння, покотиться, втече.”*

(“Цавет танем!” [3; 23-25])

і з єднальними сполучниками:

1. *“Були вже риси мертві і застигли, і тільки вітер коси ворушив”*

(“Маруся Чурай”, [4; 56]).

2. *“І знову ти лишилась на поталу, і знову панство суне на Полтаву.”*

(“Маруся Чурай”, [4; 129])

і з розділовими сполучниками:

“То хану дай за себе відкупного, то голову оцінює король!”

(Берестечко”, [5; 51]).

Складнопідрядні речення надають змогу авторці пояснювати умови, наслідки, причини певних подій, явищ:

1. *“І пом’яне, і пасочку розкришить,
щоб на могилі птиці розклювали.”*

2. *“...Турки полотніли,
коли він тяжко піднімав брову.”*

(“Дума про братів н азовських” [3; 517]).

3. *“Щоб ці ліси не вимерли, як тур,
щоб ці слова не вичахли, як руди”*

(“Життя іде і все без коректур...” [3; 393]).

У віршах поетеси і безсполучникові речення (найчастіше – з різнотипними частинами, для яких характерна своєрідна видо-часова узгодженість присудків) мають відтінок розмовності, дають змогу Ліні Костенко правдиво передати пейзаж, ситуацію, діалог.

1. *“...А дійдеться до діла –
рятує шкуру, видає своїх.”*

(“Дума про братів н азовських” [3; 523]).

2. “Дуже дивний пейзаж: косяками ідуть таланти.”

(“Умирають майстри, залишаючи спогад, як рану...” [3; 582]).

3. “Вже горлиця аврукає в брусліні,

стоять в заплавах золоті лини.

Тут коло нас така зелена балочка,

там озеро, не видно йому дна.”

(“Маруся Чурай”, [4; 154]).

Безсполучниковим реченням з однотипними частинами авторка надає перевагу:

1. “Лилась пожежі вулканічна лава,

стояли в сивих кратерах сади.”

(“Дума про братів н азовських” [3; 524]).

2. “Вже дикі гуси в небі пролітали,

вже лебеді кричали крізь туман.”

(“Маруся Чурай”, [4; 154]).

Складні синтаксичні конструкції, найчастіше – складнопідрядні багатокomпонентні речення, характеризуються єдністю думки, змістовою і структурною завершеністю. Вони служать засобом виразності, образності:

“Страшні слова, коли вони мовчать,

коли вони знеацька причаїлись,

коли не знаєш, з чого їх почать,

бо всі слова були уже чиймись.”

(“Страшні слова, коли вони мовчать” [3; 138]).

Нерідко зустрічаються у її творах складні багатокomпонентні речення змішаного типу, зокрема речення з сурядністю, підрядністю і безсполучниковим зв’язком:

“І тільки на привалі і в ті рідкісні хвилини,

коли ще в свої тачки жінки не запряглись,

ті букочки вірменські виводять, як стеблини,

і слізьми поливають, і букви прийнялись.”

(“Цавет танем!” [3; 23-25]);

а також з сурядністю і підрядністю:

“Ось тут і суд на тому зупинився,

що знали ж всі, і Галя не глуха,

що сватав ту, а в тої опинився.”

(“Маруся Чурай” [4; 105]);

безсполучниковим зв’язком і підрядністю:

“Тоді ми, вряд упевнившись на ділі,

що Гриць умер, отруєний, в четвер,

предать землі звеліли до неділі,

приймавши справу криміналітер.”

(“Маруся Чурай” [4; 68]).

Такі речення допомагають створити в уяві читача реалістичніші й образні картини описуваних подій.

З цією ж метою поетеса вживає складні синтаксичні конструкції з прямою мовою:

“Суддя сказав: – Знаскоку тут не мона.

Тут, запорожче, треба Соломона.”

(“Маруся Чурай” [4; 74]),

непрямою мовою:

“Пушкар сказав, що злочин – непростий.”

(“Маруся Чурай” [4; 35]),

діалоги:

“– На матір схожа. Тільки трохи вища.

*Ті ж самі очі і така коса.
– Ну, от скажіте, людоньки, навіщо
Такій убивці та така краса?...”*
(“Маруся Чурай” [4; 38]),

цитати:

*“Важкі повіки... стежечка сльози...
і жаль безмірний однієї втрати:
“В мистецтві я пізнав лише ази.
Лише ази! Як шкода умирати...”*
(“Чекаю дня, коли собі скажу...” [3; 225]).

Особливістю їх є ритмічність і плавність, легкість і витонченість.

Загалом відзначимо, що попри всю різноманітність простих і складних речень у поезії Ліни Костенко, вони характеризуються ретельним добором і впорядкованістю. Синтаксичні засоби, використані авторкою, активно впливають на зміст, сприяючи його розвиткові чи, навпаки, уповільнюючи, гальмуючи його. Як справжній митець слова Ліна Костенко не зловживає прикрасами лексичного плану. Її майстерність у відтворенні образів навколишнього світу значною мірою виявляється в синтаксисі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С.П. Структура складного речення в українській мові. – К.: Либідь, 1987. – С. 8 – 10.
2. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 3.
3. Костенко Л.В. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 560 с.
4. Костенко Л.В. Маруся Чурай. – К.: Веселка, 1990. – 159 с.
5. Ліна Костенко. Берестечко: Історичний роман. – К.: Укр. письменник, 1999. – 157 с.